

Dienes Dénes

A Sárospataki Füzetek története (1857-1905)

Éppen másfél évszázada annak, hogy 1857 nyarán útnak indult a *Sárospataki Füzetek*. Első szerkesztője, Erdélyi János¹ a pataki főiskola tanára volt. Erdélyi akkor a „bölcsheszt és nevelés” tanáraként dolgozott itt, országos hírnévnek örvendő irodalmár, az MTA és a Kisfaludy Társaság tagja volt, a legkitűnőbb magyar esztétikusok és kritikusok egyike. A kiadói felelősséget Hegedűs László² alsózempléni esperes és Szeremley Gábor³ „hittanár”, azaz a dogmatikai tanszék vezetője vállalta magára.

A szerkesztői szándék így fogalmazódott meg a folyóirat alcímében: „*Protestáns és tudományos folyóirat*”, mely „*Egyház és nevelés, tudomány és irodalom körében*” óhajtott tanulmányokat, cikkeket, közleményeket közreadni. Erdélyi János a szellemi megújulásba vetett erős hittel vette kezébe a tollat, s az általa vezetett irodalmi-tudományos vállalkozást az ébresztés eszközének vallotta: „...*ha emez, az országnak központjátul messzi eső kis városban, mely még csak megyei főváros sem, veti föl magát a tünemény, ez oda látszik mutatni, hogy az irodalom iránti közönynek, a vidékek szellemi pangásának ütött a végóra: de másrésztől örömmel sejtjük, minő vallásos és egyházi buzgóság fog majd nyilatkozni más helyeken, melyek Sárospatakot szellemi tevékenység dolgába mindig meghaladták.*”⁴ Ezt az ébresztést a tudomány és hit harmóniájában kívánta folytatni Erdélyi János: „...*a tudomány oly mély bensőség, mint a hit, s ha ez szent, amaz igaz, sőt csak az igaz, ami szent, és megfordítva: így emberi méltóság nélkülök nem is képzelhető.*”⁵

A tudományos folyóirat belső szerkezete így oszlott meg: egyház és hittan: egyháztörténet; nevelés, tanügy: bölcsheszt, műtörténelem, művészetek, irodalom: könyvismertetés, bírálatok: vegyes közlemények. Ezen a széles skálán igyekezett a „meghibbant protestantizmust” lábra állítani.⁶ Azt a protestantizmust, mely „*vallásfelekezet, tudomány és élet is egyszersmind.*”⁷

A *Füzetek* megjelenését negyedévenként tizenöt íven tervezték, de már az első megjelenés után – előfizetői kérésre – évi tíz alkalomra módosították, hat ív terjedelemben. Egy évre postai szállítással 6, enélkül 5 forint volt az előfizetési díj.⁸

A folyóirat fogadtatása kedvező volt, bár Erdélyi János kis malíciával jegyezte meg: „*kedvező visszhangra lelénk az irodalomban, az egyes gondolkodásába közel és távol, és inkább távol, mint közel.*”⁹ Erre az adott okot, hogy némelyek eleve bukott vállalkozásnak ítélték a *Füzeteket*, mert Sárospatak nem megfelelő irodalmi központ, s a Patakkal szembeni fenntartások előítéletes megnyilvánulásokban kaptak hangot: „*Származhatik-e Názáretből valami jó? ... itt Názáret annyi, mint Patak, Sárospatak.*”¹⁰ Erdélyi elismerte ugyan, hogy Patak nem Pest, de azt vallotta, hogy nincs pesti és pataki irodalom, csakis kizárólag magyar irodalom. A *Pesti Napló* augusztus 6-i száma „*égető szükség*”-nek nevezte a pataki vállalkozást, és nagy elismeréssel méltatta az első számot.¹¹ Hasonló volt

a fogadtatás Erdély szívében, Kolozsvárott is. Gróf Mikó Imre, az erdélyi tudományos és politikai közélet kiemelkedő alakja így írt a szerkesztőnek 1857. szeptember 6-án: „*Ideje is volt, sőt mondhatnám, végső percén állott már az idő, hogy mi magyarhoni és erdélyi protestánsok is fennmaradásunkra valamit tegyünk... Én osztom önök programi nézeteit, feladatuknak buzgó megoldásától nemzetünkre s anyaszentegyházunkra sok jót várok, szívemből kérem arra Isten áldását*”. Ugyanő másfél év múltán fokozott lelkesedéssel méltatta a patakiak munkáját: „*Nem tehetem, hogy ne nyilvánítsam önnek, tisztelt tanár úr, mennyire örvendek e korszerű vállalat naponkénti szilárdulásán... A tér, melyet önök mívelnek, rég várt avatott, hű és buzgó munkásaira. Legyen áldás a nemes igyekezőkön!... igyekezzenek még tovább is gazdagítani egyházi irodalmunkat, éleszteni a vallásos érzelmet, terjeszteni a szabad és józan gondolkodás világát.*”¹²

A Sárospataki Füzetek elindulása és megszilárdulása elválaszthatatlan Erdélyi János személyétől. Az 1850-es évek végén megromlott körülötte a levegő, irigyei és intrikusai támadták. Ennek hatására fokozatosan visszavonult a közélettől, családi gondjai és nagy betegségei pedig távol tartották az irodalomtól is egészen 1864-ig.¹³

A harmadik évfolyam 1859 nyarán Antalfi János gimnáziumi tanár, majd később jogtanár és Árvay József tanítóképezdei igazgató szerkesztésében indult. Erdélyi János a folyóirat kiadói közé lépett. Az új szerkesztőség nem óhajtott változtatni a Füzetek eddigi arányán: „*Mi a Sárospataki Füzeteket az eddigivel összhangzó s múltjával következetes irányban kívánjuk vezetni.*” – így adtak hangot szerkesztői programjuknak.¹⁴ Mindössze annyi változott az eredeti célkitűzéshez képest, hogy az egyetemes tudomány helyett inkább a protestáns tudományosság területén kívántak maradni, ez azonban nem volt jelentős változás, hiszen Erdélyi szerkesztésében is főként ezen volt a hangsúly, lévén a munkatársi közösség illetén arculata adott.

A negyedik évfolyam 1860 januárjában a „polgári esztendő” határai közé illesztve indult el. Jelentősebb tért nyert az egyháztörténet az eddigieknél, különösen a magyar protestáns egyháztörténeti kútfők közlése. Szerkesztőségi megfontolások is álltak e mögött, hiszen ezek „*annyi beccsel bírnak*” – vallották a szerkesztők – „*hogy minden egyéb nélkül is méltó volna érték fenntartani egy folyóiratot.*”¹⁵

Az ötödik évfolyam indulása 1861-ben újabb változással történt: a szerkesztésben egyedül maradt Antalfi János, a kiadást pedig Erdélyi Jánostól és Hegedűs Lászlótól (Szeremley Gábor korábban kilépett) átvette a főiskola tanári kara. A visszalépett kiadók üdvözlötték ezt a változást s eredeti szándékuknak vallották, hogy a Füzetek a tanári karnak, „*mint protestáns tudományos testületnek legyen magához való közlönye.*”¹⁶ Antalfi János 1863-mal bezárólag vezette a folyóiratot, s amikor lemondott, a tanári kar is visszalépett kiadói státusától. A felgyógyult Erdélyi János azonban új erővel vette kézbe a szerkesztést és a kiadói tevékenységet egyaránt 1864 elején. A folyóirat körüli bizonytalanság annyira leapasztotta az előfizetőket, hogy az előállítás is veszélybe került, írói tiszteletdíjakról pedig szó sem lehetett. Erdélyi János azonban bízott abban a tudományos tekintélyben, amit a Füzetek addig kivívott magának. Vezérgékként, amit a címlapon is feltüntetett, a János 8.32-t választotta: „*Megismeritek az igazságot és az igazság szabaddá tesz.*” A tartalmat tekintve a szélesebb tudományos és irodalmi profil alakítását tűzte ki célul, ezért „új folyamnak” nevezte az 1864-ben indult számot. Patakon helyreállt a jogakadémia, növekedett a bölcsészeti kar, megerősödött az önálló Tanítóképezde, s mindez szélesebb tudományos kört feltételez. Ugyanakkor nem szabad lemondani az egyetemes

tudományügy és az irodalom szolgálatáról. Sőt, Erdélyi programja a teológián kívüli tudományokat is célozza és magát a politikát is, mint amely akkor is előrevivően hat, amikor nem elnyomás vagy üldöztetés kényszeríti az egyházat erre a tevékenységre. Be kell bizonyítani, hogy a protestantizmus nem csupán merev opposíció.¹⁷ Erdélyi János ebben a szellemben szerkesztette a *Sárospataki Füzeteket* két esztendeig, amikor elpályáztatva Patakról, 1865 végén lemondott.

1866-ban a kiadást a Tiszáninneni Egyházkerület, a szerkesztést Heiszler József tanár vette át. A változást jelezte az új vezérige: „*Ahol az Úrnak ama lelke vagyon, ott vagyon a szabadság*” (2.Kor 3.17.). Heiszler József amikor elvállalta a szerkesztést, saját szavaival élve „*azon szükségesség érzetének engedett, miszerint a Sárospataki Füzeteknek mint a hazai protestantizmus egyik életközlönyének fenn kell maradnia.*”¹⁸ A folyóirat kiadását pénzügyi gondok nehezítették. Ebben a *Sárospataki Füzetek* nem állt egyedül, megélhetéssel küszködött a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* éppúgy, mint a *Népiskolai Közlöny*. Ezen próbált változtatni a Felsőszabolcsi Egyházmegye indítványa, amely kötelezővé tette volna minden lelképásztornak az előfizetést a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapra* és a *Sárospataki Füzetekre* és minden tanítónak a *Népiskolai Közlönyre*.¹⁹ A *Füzetek* szerkesztősége erre úgy válaszolt, hogy a testületileg rendelő megyék számára minden kilencedik példányt ingyen adja a szegényebb gyülekezetek részére. A kezdeményezés azonban „meholt önmagában”, s nemsokára a *Sárospataki Füzetek* is erre a sorsra jutott. Az 1868. évi számot még kiadta az Egyházkerület, de azután már nem vállalkozott erre. Heiszler Józsefet lelkésznek választották Dombrádra, így a szerkesztésről lemondott.

A veszteséges lapot a tanári kar fenntartotta s kiadását vállalta. 1869-ben azonban már csak öt füzet jelent meg a tízből, amire mindössze 127-en fizettek elő. A nyomtatás 420 forintba került, a költségek felét a tanári kar „saját zsebből” volt kénytelen fizetni. „*Meghal Herkules is éhen, ha enni nem adnak*” – írta az utolsó szerkesztő, Bihari Imre.²⁰ S ez egy tudományos folyóiratra is igaz lett legyen bár az Herkules a maga nemében. A halál oka ebben az esetben a szellemi közöny volt. A *Sárospataki Füzetek* 13 évfolyamára egyaránt jellemző, hogy a kor tudományosságának legmagasabb színvonalán állt. Forrásértéke – elsősorban a Tiszáninneni Egyházkerület történetére nézve – szinte egyedülálló, majd csak a *Sárospataki Református Lapok* veszi fel vele később a versenyt. Nem elhanyagolható, hogy a tanárokat tudományos munkára ösztönözte s egyben tért adott publikációs tevékenységüknek. De bevonta az országos tekintélyű szakírókat munkatársi körébe éppúgy, mint a tiszáninneni, igényes szellemi élet élő lelképásztorokat. Legfőképpen pedig bekapcsolta a Kollégiumot a hazai tudományos-irodalmi vérkeringésbe. Öntudatos, igényes egyházi életre nevelt, „*a jelennek tüköre, a múltnak forrása volt.*”²¹

Harmincöt év után merült föl újra egy tudományos folyóirat elindítása Sárospatakon. A kezdeményezés Horváth Cyrill, Ferenczy Árpád, Rohoska József, Székely György nevéhez fűződik. Ők alkották a szerkesztő és kiadóbizottságot. A tulajdonképpeni szerkesztés Horváth Cyrill²² kezében volt. A folyóirat hivatkozik az Erdélyi János fémjelezte egykori közlönyre, de nem annak új folyamaként látott napvilágot, noha a nevét attól vette.

A folyóirat elindítói alapvető célként a vidéki kulturális centrumok hiányából fakadó szellemi űr betöltését nevezik meg. Sárospataknak ilyen központtá kell fejlődnie, vissza kell szerezni azt a helyet a nemzeti eszmények szolgálatában, amit valaha betöltött, hiszen századokon át „*világító tornya*” volt egy „*hatalmas rétegnek és hatalmas területnek*”. En-

nek érdekében a folyóirat a tudomány, különösen az irodalom- és művelődéstörténet ápolását vállalta fel. Jelentős szerepet szánt a magyar egyházi- és iskolai élet múltjáról szóló, valamint a jog- és társadalomtudomány körébe mozgó publikációknak. Forrásközléseknél a pataki főiskola „*régi gyűjteményeinek kincsházára*” kívánt támaszkodni.

„*Vajon lesz-e ennek a zászlóbontásnak fogamatja?*” – kérdezi a szerkesztő. „*Ki tudná megmondani? Részünkről (erősebb, hatalmasabb vállalkozók hiányában) megfűjük a kürtöt. Ha szava visszhang nélkül hal el, az se háborgat: megtettük, amit tehettünk. Mert: Qui incrementum dat, Deus est.*” (Aki a növekedést adja, az Isten.)²³

Az új *Sárospataki Füzetek* és az 1882-ben indult *Sárospataki Lapok* összefogott az irodalmi és tudományos élet fellendítése érdekében. A *Füzetek* évi előfizetési ára 6 korona volt, aki azonban a *Sárospataki Lapokat* megrendelte, az 4 koronáért juthatott hozzá.²⁴ Az összefogás eredményeként az 1905-ben induló második folyamot már a *Sárospataki Lapokat* is működtető Sárospataki Irodalmi Kör adta ki. Ez a körülmény azonban korai megszűnéshez is vezetett.

A Tiszáninneni Egyházkerület 1905. évi tavaszi közgyűlése a *Sárospataki Lapokkal* kapcsolatosan igen elmarasztaló határozatot hozott. „*A Sárospataki Lapok irányával, modorával s egész viselkedésével az egyházkerület maga sincs megelegedve... szükségesnek tartja, hogy a lap az utóbbi években követett irányát és modorát változtassa meg... mert különben a kerület kénytelen lenne az általa nyújtott pénzbeli támogatását a Sárospataki Lapoktól megvonni*”.²⁵ Válaszul a szerkesztőség lemondott, az Irodalmi Kör pedig nem talált senkit, aki a munkát továbbvitte volna. A szabad véleménynyilvánítás elve és a kerületi szubvenció kerültek egymással szembe, az ellentétet feloldani nem lehetett, így a lap megszűnt.²⁶ Az Irodalmi Kör szerette volna folytatni legalább a *Sárospataki Füzetek* kiadását, de a szerkesztő, Horváth Cyrill, aki egyben a Kör ügyvezető másodelnöke volt, éppen a válság idején elhagyta a Kollégiumot, és 1905 augusztusában budapesti tanári posztra távozott.²⁷ A szerkesztés folytatására ugyan felkérték,²⁸ de 1905-ben a negyedik füzet már az utolsó volt.

A *Sárospataki Lapok* és a *Sárospataki Füzetek* együttes nyomtatási költségei 1905-ben 2.398 koronát tettek ki, ezzel szemben a bevételek csak 2.195 koronára rúgtak, s ha figyelembe vesszük, hogy szerzői és szerkesztői díjat is fizettek, akkor a hiány tetemesen növekszik. A kerületi szubvenció nélkül, ami 400 korona volt, a folyóiratok nem létezhetek.²⁹ Ráadásul ugyancsak a Kör által kiadott *Naptár* is, amelytől pedig anyagi sikert vártak, erősen közepes színvonalú lett, és jelentős veszteséget hozott a körnek erkölcsi és anyagi tekintetben egyaránt. Fejes István újhelyi lelkész, a Kör volt elnöke így vonta le az ügy konzekvenciáját: „*Jobb volna talán lemondani a Sárospataki Füzetek utolsó számának kiadását is, mert a kényszermunka nem sok dicsőséget hoz ránk, anyagi veszteséget pedig az is hozni fog.*”³⁰ A Kör ezzel szemben úgy határozott, hogy anyagi veszteség árán is folytatja a kiadást. Horváth Cyrill el is küldte a nyomdába a kéziratot, ahol azonban nem foglalkoztak vele, mert még a *Naptár* árával is hátralékban volt a kiadó.³¹

A Kerület és az Irodalmi Kör közötti feszült viszony – számosan elhagyták sorait: Radácsy György, Maller Sándor stb. –, Horváth Cyrill távozása, s a döntés, hogy a Kerület és a Kollégium *Sárospataki Református Lapok* névvel új folyóiratot indít, s anyagi támogatását annak adja,³² megpecsételte a *Füzetek* sorsát. Horváth Cyrill keserűen állapította meg: „*Úgy tudom, hogy az Irodalmi Kör nem fogja folytatni a Sárospataki Füzeteket. Ezt magában véve még bajnak egyáltalán nem tartom. A tiszteletes urak megmutatták, hogy*

finomabb táplálékra nincsen szükségük, – semmi – a Kör megtette kötelességét: többé legalább nem vádolhatják.” Kifejtette azt is, hogy tudományos élet tudományos közlöny nélkül nem létezik.³³

Újra bebizonyosodott, hogy egy tudományos folyóirat megfelelő anyagi és személyi támogatás nélkül nem működhet. A negyedévenként 4-4 íven megjelenő *Sárospataki Füzetek* 8 negyedév után, 1905-ben megszűnt. Elődjéhez méltóan magas színvonalon folytatta – fájdalom – rövid életét. Bizonyára nem vigasztaló, hogy halálát nemcsak a szellemi közöny, hanem az Egyházkerületben folyó személyi harc is előidézte.

(Szerkesztői utószó: a Sárospataki Füzetek 1997-ben újraindult (ISSN 1416-9878). Alcíme: A Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája Tudományos Közölnye, Új folyam. Az évi két számmal megjelenő, az Erdélyi János és Horváth Cyrill által kialakított szellemiség tovább élését hirdető folyóiratot főszerkesztőként Nagy Antal Mihály, szerkesztőként Dienes Dénes jegyezte. A 2000/2. számtól a főszerkesztő Dienes Dénes, a szerkesztő Füstli-Molnár Szilveszter. A lap azóta eltelt tíz évének bemutatása azonban már egy újabb tanulmány feladata kell, hogy legyen.)

Jegyzetek

¹ Erdélyi János (1814-1868) költő, filozófus, esztéta, a sárospataki református főiskola diákja. 1839-től az MTA levelező, 1858-tól rendes tagja. 1851-től Sárospatakon a filozófiai tanszék, 1863-tól az irodalomtörténeti tanszék professzora.

² Hegedűs László (1814-1884) pedagógus, református lelkész, a sárospataki református főiskola diákja. 1860-tól az MTA levelező tagja. 1855-67-ben alsózempléni esperes, 1870-1883 között a főiskola világi gondnoka, 1875-től országgyűlési képviselő.

³ Szeremley Gábor (1807-1867) filozófus, jogi író, a sárospataki református főiskola diákja. 1841-51 között jogakadémiai, 1855-től teológiai tanár Sárospatakon.

⁴ *Sárospataki Füzetek* (a továbbiakban: SF) 1857. 4.o. A szerkesztői előszó újraközölve: Erdélyi János: Szerkesztői előszó a Sárospataki Füzetek első számához, 1857 = Zempléni Múzsza, I. évf. 2. szám, 2001. május, 69-71.o.

⁵ SF 1857. 5.o.

⁶ Ua. 239.o.

⁷ Ua. 237.o.

⁸ Ua. 240.o.

⁹ Ua. 239.o.

¹⁰ Ua. 239.o.

¹¹ *A Sárospataki Református Kollégium története, Református Sajtóosztály, 1981. 239.o.*

¹² SF 1857-58. 992.o.; 1858-59. 1000.o.

¹³ *A Sárospataki Református Kollégium története, i.m. 240-243.o.*

¹⁴ SF 1859. 97.o.

¹⁵ Ua. 1860. Előszó

¹⁶ Ua. 1861. 1.o.

¹⁷ *Ua.* 1861. 1-3, 96.o.

¹⁸ *Ua.* 1865. 923.o.

¹⁹ *Ua.* 1866. 721.o.

²⁰ *Ua.* 1869. 340.o.

²¹ *A Sárospataki Református Kollégium története, i.m.* 239.o.

²² *Horváth Cyrill (1865-1941) irodalomtörténész, ciszterci szerzetes, gimnáziumi tanár. 1912-től az MTA levelező, 1925-től rendes tagja. 1896-tól áttért a református vallásra. 1902-05 között Sárospatakon az irodalomtörténeti tanszék professzora és főkönyvtáros.*

²³ *SF* 1904. 1-3.o.

²⁴ *Sárospataki Lapok* 1903. 1204.o.

²⁵ *Kerületi közgyűlési határozat* 1905. 29. sz. *Kiadva: Sárospatak, 1905.* 102.o.

²⁶ *Sárospataki Lapok* 1905. évi utolsó (23.) szám.

²⁷ *Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára (a továbbiakban: SpLt.) D/CXXXVIII.* 78. 755.o.

²⁸ *Sárospataki Református Lapok* 1905. 208.o.

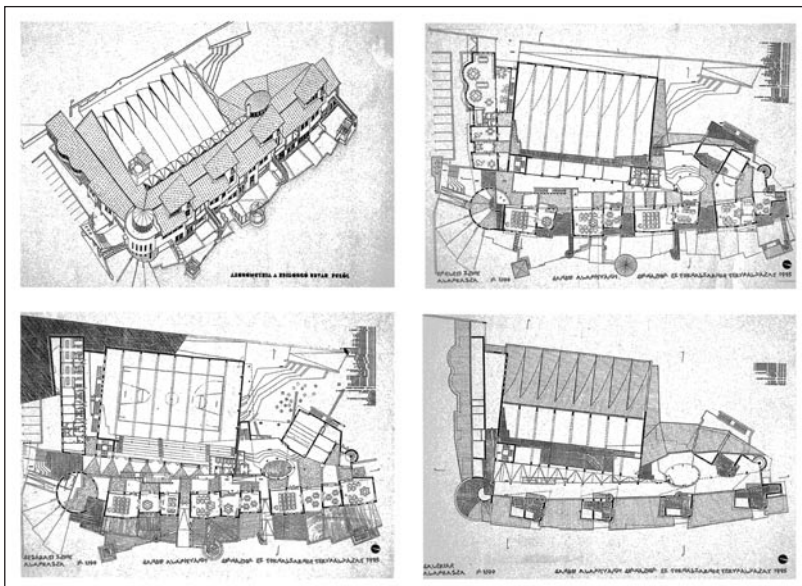
²⁹ *SpLt. D/CXXXIX.* 79. 470.o. *Kerületi közgyűlés* 1906. 39. sz. *határozata. Sárospatak, 1906.* 95.o.

³⁰ *SpLt. Kdd. V14.* 89/1905.

³¹ *Kdd. V.14.* 75/1906. *Kdd. V.10.* 1906.I.20. 3. pont

³² *Kdd. V.14.* 19/1906.

³³ *Sárospataki Református Lapok* 1905. 3-4.o. *Kerületi közgyűlés idézett határozata* 1906. 39. sz.

Gandhi Alapítványi Iskola, Pécs